

УДК 37.04-053

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-106-2-37-44>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПІЇ ПСИХОЛОГАМИ ЯК ЗАСОБУ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО ВПЛИВУ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Т. О. Борсук

ORCID 0009-0008-8306-6553

У статті обґрунтована важливість використання арттерапії у роботі психологів з дітьми з особливими освітніми потребами. Здійснено аналіз літератури, в якій розглядається важливість арттерапії як однієї з найбільш результативних методів, де поєднується творчість і різні художні прийоми. Визначено науковців, які досліджують арттерапію. Проаналізовано поняття та завдання арттерапії як такого напрямку, що мобілізує творчий потенціал особистості та внутрішні механізми саморегуляції, нові ресурси та можливості. Досліджено специфіку застосування методів та елементів арттерапії психологами у своїй діяльності, зокрема: глиноterapia, як напрям, який спрямований актуалізувати динаміку внутрішнього світу дитини за допомогою глини; драматерапія, як напрям, що використовує силу мистецтва театру як стратегію розкриття внутрішнього світу особистості; ізотерапія, як напрям, що використовує методи образотворчого мистецтва для нормалізації психічного стану дітей; казкотерапія, як напрям, при якому для досягнення очікуваного результату використовуються вигадані історії, тобто казки; колажування, як технічний прийом в образотворчому мистецтві, в якому застосовується наклеювання на яку-небудь основу матеріалів, що відрізняються від неї за кольором і фактурою; лялькотерапія, як напрям, заснований на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки і з улюбленою іграшкою; мандалотерапія, як напрям, який відображає ваше «Я», свідоме та несвідоме; маскотерапія, як напрям, що базується на виведенні внутрішнього глибинного стану людини на поверхню за допомогою маски; музикотерапія, як напрям, що використовує музику в якості засобу корекції; піскова терапія, як напрям, який передбачає взаємодію з піском. Описано корекційно-розвитковий вплив арттерапевтичних технологій у роботі психологів в інклюзивному середовищі з формуванням позитивних змін.

Ключові слова: арттерапія, діти з особливими освітніми потребами, мистецтво, особистість, психологи, творчість.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Впродовж останніх років впровадження інноваційних технологій набуває стрімкого поширення. Серед пріоритетних напрямків роботи психолога з дітьми з особливими освітніми потребами залишається пошук ефективних технік та методів, завдяки яким можна оптимізувати процеси навчання та покращити навчальні результати, сприяти вихованню та опануванню нових рольових моделей особистості, покращити соціальні та комунікативні навички, зокрема сформуванню системи цінностей, підвищити самооцінку, покращити загальний психоемоційний стан. Однією з перспективних практик у роботі в інклюзивному середовищі є арттерапія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Описом арттерапевтичних технологій в процесі інклюзивного навчання займається Н. Квітка, аспекти арттерапії досліджують Н. Калька та З. Ковальчук, різні підходи до визначення арттерапії проаналізувала О. Біда, застосуванням арттерапії та артпедагогіки як методів інклюзивного навчання осіб з особливими освітніми потребами сформульовано у Н. Діомідової, Т. Марєєвої, Н. Мінько.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Арттерапію досліджували у багатьох аспектах, насамперед, як вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості, який використовується як терапія образотворчим мистецтвом з метою аналізу та позитивного впливу на психоемоційний стан людини. В даній статті описується застосування арттерапевтичних технологій психологами як засобу корекційно-розвиткового впливу у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Мета статті – визначити арттерапію інноваційним напрямом роботи психолога з дітьми з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. В Україні арттерапію загалом розглядають, як окремий вид діяльності, як додаткову спеціалізацію психіатри, психотерапевти, техніки та методи використовують у різних сферах діяльності, зокрема й психологи у своїй роботі. Системно описують і досліджують практику використання арттерапії в нашій країні такі науковці: фітотерапію – І. Борейчук, казкотерапію – О. Бреусенко-Кузнецов, кольоротерапію – В. Мухіна, танцювально-рухову терапію – Л. Мова, драматерапію – О. Плетка, музичну терапію – Г. Побережна, естетотерапію – О. Федій.

Як зазначають дослідниці Н. Калька та З. Ковальчук, арттерапія – це один з найбільш ефективних способів роботи з особами будь-якого віку і з будь-якими порушеннями задля саморозкриття, самовираження, розвитку та шляху до власної гармонізації (Калька та Ковальчук, 2020, с. 7). По суті, арттерапія – це використання мистецтва для сприяння зростання всебічно розвинутої особистості. Досліджуючи арттерапію, доцільно проаналізувати поняття естетотерапії – природну систему інтегративної терапії, яка передбачає лікування звуком, природою, рухом, драмою, малюнком, кольором, спілкуванням й несе в собі приховані інструкції збереження цілісності людської особистості (Федій, 2007, с. 8). Впровадження нестандартних та творчих засобів в якості корекційно-терапевтичного впливу у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами створює більше можливостей для її розвитку за допомогою таких художніх прийомів, як: малювання, ліплення з пластиліну, глини та тіста, складання паперу (такий спосіб допомагає особам задіяти праву сторону мозку, яка часто використовується для художнього вираження), фотографій, кінофільмів, книжок, опанування акторською майстерністю (Арт-терапія в навчанні дітей з ООП. Інклюзивне навчання, 2019).

Слово «мистецтво» означає вираження або застосування людських творчих навичок і уяви, як правило, у візуальній формі, такий як живопис чи скульптура, створюючи твори, які цінуються насамперед за їхню красу чи емоційну силу. Така унікальна форма арттерапії поєднує в собі переваги традиційної розмовної терапії з мистецьким процесом, який заохочує осіб використовувати художні засоби, включаючи малювання, колаж, ескіз, навіть метафоричні асоціативні карти, щоб виразити свої почуття та думки вербально й невербально (Art Therapy: A Proposal for Inclusion in School, 2002).

Арттерапія призначена для роботи з сильними сторонами особистості. Заняття будь-якою формою мистецтва покращують моторику, концентрацію уваги та настрої. Психологи у такій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами створюють безпечне та сприятливе середовище, де використовують творчий процес (терапія засобами зображувальної діяльності (малюнок, ліпка); музична терапія; імаготерапія; кінезітерапія (особливо психогімнастика та корекційна ритміка); танцювальна терапія; казкотерапія, щоб перевірити почуття, думки, досвід і наміри засобами мистецтва природним способом та досягти запланованого успіху в певному середовищі.

Суть арттерапії полягає в тому, щоб сприяти позитивним змінам у пізнанні особистості. Завдяки альтернативній формі терапії можна не лише здійснити терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний,

емоційний та поведінковий стан особистості, а й реалізувати основні завдання діяльності психолога: виховну, корекційну, психотерапевтичну, діагностичну, розвивальну. У системі психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами використовуються такі основні напрямки та методи арттерапії.

Глинотерапія являє собою напрямок арттерапії, який передбачає роботу з пластичними матеріалами (глиною). Психокорекційний потенціал роботи з глиною спрямований на розвиток емоційного інтелекту, формування нових переживань, подолання травматичного досвіду та усвідомлення власних емоційних станів (Калька та Ковальчук, 2020, с. 26).

Драматерапія (театротерапія) передбачає використання технічного прийому драматизації для розігрування певних сюжетів. До основних цілей відносять усунення напруженості, розвиток креативних якостей, уяви, вміння співпереживати, підвищення впевненості в собі та рівня відповідальності, коригування думок і прагнень (Драматерапія в психології, 2023). Ефективність драматерапії заключається у використанні ігрового потенціалу засобами драматизації в умовах розрізненості свідомості через страждання зіплиувати особистість (Калька та Ковальчук, 2020, с. 60).

Ізотерапія як арттерапевтичний метод являє собою творче, спонтанне чи тематичне малювання. Малюнок виступає ефективним інструментом, адже завдяки йому особа може вільно висловити свої думки, почуття та переживання через мову образів, символів та кольорів, а також вивільнитися від негативних переживань та «змалювати» своє ставлення до оточуючої дійсності (там само, с. 15). У процесі застосування ізотерапії доцільно звернути увагу на техніки «Зентангл» і «Дудлінг». Їхня цінність виявляється у можливості отримати розслаблення та задоволення від процесу малювання і швидкий психокорекційний ефект (там само, с. 18).

Ізотерапія – ефективний та дієвий метод, який допомагає індивіду впоратися з негативними емоціями, зняти нервово-психічну напругу. Такий напрям арттерапії надає можливість розвантажитися, зняти стрес, заспокоїтися і відчувати задоволення від діяльності (Застосування ізотерапії у корекційній роботі з дітьми з проблемами здоров'я та розвитку, 2022).

Казкотерапія – метод, що використовує казкову форму для корекції емоційних порушень і вдосконалення взаємостосунків з навколишнім світом. Завдяки казкотерапії відбувається усвідомлення внутрішньої сутності, неповторності, гармонії між собою та світом, інтеграція особистості, розширення свідомості та вдосконалення взаємодії, усунення тривожності і страхів, розвиток емоційної саморегуляції і позитивних взаємостосунків з іншими та виховує позитивні риси характеру. Цей метод

можна реалізувати через розповідь, пояснення, показ (Казкотерапія для дітей з особливими освітніми потребами, 2020).

Колажування полягає в приклеюванні чи прикріпленні будь-яким іншим способом на основу найрізноманітніших вирізок на визначену тему. Використання вирізок у колажу відбувається за рахунок вибору образів, їхньою просторовою організацією у визначеному порядку, наділення образів власними значеннями. Готові зображення дозволяють структурувати експресивний процес, стимулюючи символутворення й усвідомлення. Конкретність матеріалу дозволяє перебороти страх перед невизначеністю вільної творчої активності, сумніви у власних художніх здібностях (Арт-техніка «Колаж» або давайте займатися колажуванням, 2017).

Лялькотерапія використовується в якості основного прийому психокорекційного впливу, лялька як проміжний об'єкт взаємодії особи і психолога. Ідентифікуючи себе певним чином, дитина в умовній ситуації проєктує свій внутрішній світ і відчуває реальні почуття, що направляються і коректовані психологом. Лялькотерапія полягає у посиленні емоційної напруги до такого ступеня, щоб вона могла перейти у нову форму – розслаблення, катарсис (Гром, 2013).

Мандалотерапія – один з методів арттерапії, у якому за допомогою циркулярних круглих зображень, створених у довільному порядку чи за інструкцією, діагностується та досліджується внутрішній світ особистості. Мандала, власноруч створена, дозволяє активізувати творчу активність, наповнитися життєвою енергією, розкрити неусвідомлювані ресурси і можливості, підвищити самооцінку і усвідомити свою самоцінність, позбутися від образ, страхів і тривог (Калька та Ковальчук, 2020, с. 38).

Маскотерапія базується на проєкції внутрішнього глибинного стану особи назовні за допомогою маски. Такий метод психологічної роботи сприяє істинному баченню індивідом самого себе, відкриваючи, доповнюючи і розвиваючи пласти особистості, які були приховані від сприйняття (там само, 2020, с. 50).

Музикотерапія – метод, що використовує музику в якості засобу корекції емоційних відхилень, страхів, рухових і мовних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних труднощах (Музикотерапія... Що це таке?, 2020).

Піскова терапія та анімація як методи арттерапії передбачають взаємодію з піском, інструментом творчості, який дозволяє працювати кожному, навіть тому, хто не володіє художніми здібностями. Саме так особа може виразити свої емоції, переживання в процесі піскової «діяльності» і стимулює гармонійний розвиток пізнавальних процесів, формування цілісного «Я», розвиток координації рухів, дрібної моторики, орієнтації у

просторі, стимуляцію вербальної і невербальної активності у процесі гри, формування навичок позитивної комунікації, розвитку тактильної чутливості, вдосконалення предметно-ігрової діяльності, що в подальшому сприяє розвитку сюжетно-рольової гри, активізацію творчих здібностей і фантазії, зняття внутрішнього напруження та отримання емоційного задоволення (Пісочна терапія, 2021).

Саме тому застосування візуального ряду мистецтв: живопису, графіки, скульптури, дизайну та інших форм творчості, в яких провідну роль відіграє візуальний канал комунікації, допомагає психологу організувати ефективні корекційно-розвиткові вправи з дитиною з особливими освітніми потребами з формуванням цілей та отриманням досягнутих прогнозованих результатів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання арттерапевтичних методів у практиці роботи практичного психолога з дітьми з особливими освітніми потребами допомагають розширити їх уявлення про навколишній світ, взаємодію в соціумі і міжособистісне розуміння, усвідомити його цілісність, розвинути моторику рук, висловити емоції та почуття безпечним для себе та навколишніх способом, підвищити самооцінку та впевненість у собі, розвивають міркування і зосередження, розуміння і прийняття своїх можливостей. Тому надалі планується дослідити використання арттерапії в інклюзивному середовищі.

Література

1. Art Therapy: A Proposal for Inclusion in School. URL: <https://arththerapyireland.wordpress.com/art-therapy-a-proposal-for-inclusion-in-school-settings/> (дата звернення: 14.05.2023).
2. Арт-терапія в навчанні дітей з ООП. Інклюзивне навчання. URL: <https://vseosvita.ua/library/art-terapia-v-navcanni-ditej-z-oor-inkluzivne-navcanna-173893.html> (дата звернення: 14.05.2023).
3. Арт-техніка «Колаж» або давайте займатися колажуванням. URL: <http://bnvo.com.ua/uk/content/%D0%B0%D1%80%D1%82> (дата звернення: 07.05.2023).
4. Гром М. Застосування методу лялкотерапії у гармонізації сімейних стосунків. «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»: матеріали міжнар.наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 29–30 грудня 2013.
5. Драматерапія в психології. URL: <https://publish.com.ua/suspilstvo/dramaterapiya-v-psikhologiji.html> (дата звернення: 07.05.2023).
6. Застосування ізотерапії у корекційній роботі з дітьми з проблемами здоров'я та розвитку. URL: <https://zkol.org.ua/?p=2851> (дата звернення: 07.05.2023).

7. Казкотерапія для дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://www.ircentr.space/kazkotepariya-dlya-ditej-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy/zagalna/> (дата звернення: 07.05.2023).
8. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
9. Музикотерапія... Що це таке? URL: <https://muzika-dityam3.webnode.com.ua/muzikoterapiya/> (дата звернення: 07.05.2023).
10. Пісочна терапія. URL: <https://irc.osvita-konotop.gov.ua/pisochna-terapiya.html> (дата звернення: 07.05.2023).
11. Федій О. Естетотерапія : навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

References

1. Art Therapy: A Proposal for Inclusion in School. Retrieved from: <https://arttherapyireland.wordpress.com/art-therapy-a-proposal-for-intslusion-in-school-settings/> (date of appeal: 14.05.2023) (eng).
2. Art-terapiia v navchanni ditei z OOP. Inkluzivne navchannia [Art therapy in the education of children with SEN. Inclusive education]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/art-terapiia-v-navtsanni-ditej-z-ooop-inkluzivne-navtsanna-173893.html> (date of appeal: 14.05.2023) (ukr).
3. Art-tekhnika «Kolazh» abo davaite zaimatysia kolazhuvanniam [Art technique “Collage” or let's do collage]. Retrieved from: <http://bnvo.tsom.ua/uk/tsontent/%D0%B0%D1%80%D1%82> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).
4. Hrom, M. (2013). Zastosuvannia metodu lialkoterapii u harmonizatsii simeinykh stosunkiv [Application of the doll therapy method in harmonizing family relations]. «Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretoho tysiacholittia u krainakh SND» : materialy mizhnar.nauk.-prakt. internet-konf., m. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 29 - 30 hrudnia 2013 r. Pereiaslav-Khmelnytskyi (ukr).
5. Dramaterapiia v psykholohii [Drama therapy in psychology]. Retrieved from: <https://publish.tsom.ua/suspilstvo/dramaterapiia-v-psikholohii.html> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).
6. Zastosuvannia izoterapii u korektsiinii roboti z ditmy z problemy zdorovia ta rozvytku [Application of isotherapy in correctional work with children with health and developmental problems]. Retrieved from: <https://zkol.org.ua/?p=2851> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).
7. Kazkotepariia dlia ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy [Fairytale therapy for children with special educational needs]. Retrieved from: <https://vvv.irtsentr.spatspe/kazkotepariia-dlia-ditej-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy/zagalna/> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).
8. Kalka, N., Kovalchuk, Z. (2020). Praktykum z art-terapii: navch.-metod. posibnyk [Workshop on art therapy: teaching method. manual]. Ch. 1. Lviv: LvDUVS (ukr).
9. Muzykoterapiia... Scho tse take? [Music therapy... What is it?]. Retrieved from: <https://muzika-ditiam3.webnode.tsom.ua/muzikoterapiia/> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).

10. PISOCHNA terapiia [Sand therapy]. Retrieved from: <https://irts.osvita-konotop.gov.ua/pisochna-terapiia.html> (date of appeal: 07.05.2023) (ukr).
11. Fedii, O. (2007). Estetoterapiia. Navchalnyi posibnyk [Esthetotherapy. Tutorial]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury (ukr).

FEATURES OF USING ART THERAPY BY PSYCHOLOGISTS AS A MEANS OF CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL INFLUENCE IN WORKING WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

T. O. Borsuk

The article substantiates the importance of using art therapy in the work of psychologists with children with special educational needs. An analysis of the literature was carried out, which considers the importance of art therapy, as one of the most effective methods, which combines creativity and various artistic techniques. Scientists who research art therapy have been identified. The concepts and tasks of art therapy as a direction that mobilizes the creative potential of the individual and internal mechanisms of self-regulation, new resources and opportunities are analyzed. The specifics of the application of methods and elements of art therapy by psychologists in their activities were studied, in particular: clay therapy, as a direction aimed at actualizing the dynamics of the child's inner world with the help of clay; drama therapy, as a direction that uses the power of theater art as a strategy for revealing the inner world of an individual; isotherapy, as a direction that uses methods of fine art to normalize the mental state of children; fairy-tale therapy, as a direction in which fictional stories, i.e., fairy tales, are used to achieve the expected result; collage, as a technique in the fine arts, in which the pasting of materials that differ from it in color and texture is used on some basis; doll therapy, as a direction based on the processes of identification of a child with a favorite character of a cartoon, a fairy tale, and with a favorite toy; mandala therapy, a direction that reflects your "I", conscious and unconscious; mask therapy, as a direction based on bringing the inner deep state of a person to the surface with the help of a mask; music therapy, as a direction that uses music as a means of correction; sand therapy, as a direction that involves interaction with sand. The corrective and developmental impact of art therapy technologies in the work of psychologists in an inclusive environment with the formation of positive changes is described.

Key words: art therapy, children with special educational needs, art, personality, psychologists, creativity.

Борсук Тетяна Олександрівна – аспірантка, здобувачка третього освітньо-наукового рівня Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна). E-mail: borsuktania@ukr.net

Borsuk Tetiana Oleksandrivna – post-graduate student of the Department of Psychology and Pedagogy of the National University Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic (Poltava, Ukraine). E-mail: borsuktania@ukr.net